جستاری در حسن خلق و آثار آن از منظر قرآن و حدیث با تأکید بر اصلاح سبک زندگی ـ
کبری علی اکبر، محمدرضا شاهرودی، محمود عبایی کوپائی، قاسمعلی کوچنانی
علمی- پژوهشی
فصلنامه تخصّصی مطالعات قرآن و حدیث **سفینه**
سال هجدهم، شماره ۶۹ «ویژه زن و خانواده»، زمستان ۱۳۹۹، ص ۱۰-۲۶

جستاری در حسن خلق و آثار آن از منظر قرآن و حدیث با تأکید بر اصلاح سبک زندگی

کبری علی اکبر*
محمدرضا شاهرودی**
محمود عبایی کوپائی***
قاسمعلی کوچنانی****

چکیده: آموزه‌های آسمانی از جمله اصول و مصادر دین اسلام اصلاح سبک زندگی را مورد تأکید قرار داده و راهکارهایی از جمله حُسن خُلق را در این راستا به آدمی معرفی کرده است. حسن خلق همچنین یکی از مهم‌ترین ضروریات رفتاری برای رشد و نیل به زندگی سعادتمند است. خداوند سبحان در قرآن کریم، جذب دل‌های مردم را نتیجه حسن خلق و نرم خویی پیامبر اکرمﷺ دانسته است. پژوهش حاضر که به شیوه کتابخانه‌ای و بهره‌مندی از روش توصیفی- تحلیلی انجام شده، نشان می‌دهد که برخی عوامل، زمینه‌ساز و پشتوانه حسن خلق محسوب می‌شود؛ از جمله عنایت الهی، وراثت، تربیت خانوادگی، عقلانیت و خردمندی و آراستگی باطنی. هم‌چنین مهم‌ترین دستاوردهای اصلاحی حسن خلق بر سبک زندگی انسان از حیث فردی و اجتماعی عبارت است از: آرامش درون، سلامت جسم، غلبه بر مشکلات، ایجاد

*. دانش‌آموخته دکتری دانشگاه آزاد اسلامی، تهران جنوب k.aliakbar1394@gmail.com
**. دانشیار دانشکدهٔ الهیات و معارف اسلامی دانشگاه تهران، نویسنده مسئول mhshahroodi@ut.ac.ir
***. استادیار فلسفه و کلام دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران جنوب m_abaeikoopaei@azad.ac.ir
****. دانشیار فلسفه و حکمت اسلامی دانشگاه تهران kouchnani@ut.ac.ir

[Downloaded from safinahmagazine.ir on 2026-11-10]
[DOR: 20.1001.1.17350689.1399.18.69.3.9]

عزم و اراده در جهت خواست پروردگار، اطمینان قلبی، افزایش توان روحی، تحکیم روابط اجتماعی به ویژه تعالی روابط زوجین، موفقیت، تألیف قلوب، رفاه اقتصادی، ایجاد صلح و امنیت و در نهایت، سعادتمندی در هر دو سرا.
کلیدواژه‌ها: حسن خلق؛ اصلاح؛ سبک زندگی؛ قرآن و حدیث.

[Downloaded from safinahmagazine.ir on 2026-11-10]

[DOR: 20.1001.1.17350689.1399.18.69.3.9]

۱. مقدمه

برای تمام انسان‌ها با هر مذهبی، در هر سرزمینی و با هر خلق و عادتی که تربیت شده باشند، اصلاح سبک زندگی و بهره‌مندی از منافع آن برای عالم دنیا - و در صورت معتقد بود نشان به جهان آخرت، برای عالم واپسین- امری ضروری است. بدین خاطر، اصلاح آن ضروری است. آموزه‌های دین اسلام به این امر توجه جدی می‌کند و در این راستا به عناصر اصلاح‌کننده آن اهمیت می‌دهد، زیرا به جهت عادت‌پذیر بودن انسان، تغییر سبک زندگی تنها در شرایط خاصّ و شناخت اسباب و علل اثرگذار در این بخش امکان‌پذیر است. نظر به جامعیت منابع دینی در این حوزه، بایسته است که با پژوهش و مطالعه بر روی آیات قرآن و روایات رسیده از معصومان علیهم‌السلام این عوامل را بررسی کنیم. یکی از این عوامل اثرگذار و توفیق‌آور برای ایجاد سبک بهتری از زیستن، داشتن حسن خُلق است که تا کنون به طور جامع بررسی نشده است؛ لذا جا دارد در پژوهشی مستقل به آن پرداخته شود.

از دیگر سو یکی از پدیده‌های غیرقابل قبول در زندگی دین‌مداران، مطابقت نداشتن سبک زندگی با اعتقادات آن‌هاست. به طور طبیعی سبک زندگی در جهات گوناگون حیات، ارتباط کاملی با تفکر و عملکرد آدمی دارد و از آن کاملاً اثرپذیر است؛ براین اساس، نگرش‌ها، گرایش‌ها و روابط بشری، جزء مؤلفه‌های سبک زندگی محسوب می‌شوند (رک: مهدوی کنی، ۱۳۹۳، ص ۷۳)؛ لذا اصلاح تفکر بر

پایه آموزه‌های دین و توجه به آن تأثیر شایسته‌ای در سبک زندگی و اصلاح و ارتقای آن، و نقش بسزایی در ایجاد یک اجتماع مطلوب و شایسته ایفا می‌کند، زیرا باورها و اعتقادات، محور اصلی شکل‌دهی به رفتارها محسوب می‌شود. (رک: کاویانی، ۱۳۹۷، ص ۱۸۶- ۱۸۷) لذا مداقّه در تأثیر حسن خلق بر سبک زندگی و سپس اجرایی کردن آن در زندگی با توجه به تعالیم دینی، سعادت راستین انسان را در پی خواهد داشت.

در آیات متعددی از قرآن و در روایات معصومان علیهم‌السلام به طور مستقیم یا غیرمستقیم به موضوع رابطه بین حسن خلق و اصلاح زندگی اشاره شده است. خداوند در قرآن کریم، اخلاق پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله را عامل مهم موفقیت آن حضرت در جذب قلوب بیان فرموده است: «فَبِمَا رَحْمَةٍ مِنَ اللَّهِ لِنْتَ لَهُمْ وَلَوْ كُنْتَ فَظًّا غَلِيظَ الْقَلْبِ لَانْفَضُّوا مِنْ حَوْلِكَ...» (آل عمران:۳/ ۱۵۹) امام صادق علیه‌السلام می‌فرمایند: «مَنْ اَحْسَنَ خُلْقَهُ اَحَبَّهُ الاَخْيارُ وَ جانَبَهُ الفُجّارُ.» (نوری، ۱۴۰۸، ج۸، ص ۴۴۹) کسی که از اخلاق زیبا برخوردار باشد، از دوستی نیکان برخوردار شده و نابکاران از او دوری می‌کنند. نیز، اخلاق زیبا موجب نفوذ در اجتماع است؛ پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله می‌فرمایند: «اِنَّکم لَن تَسعَوا الناس بِاَموالِکم فَسَعَوهُم بِاَخلاقِکم» (مجلسی، ۱۴۰۴، ج ۶۸، ص۳۸۳)؛ شما با دارایی خود نمی‌توانید دل مردم را به دست بیاورید پس دلشان را با اخلاق (نیک) به دست آورید. امام علی علیه‌السلام در بارهٔ خوش‌رویی می‌فرمایند: «مَن حَسُنَت خَلیقَتُهُ طابَت عِشرَتُهُ.» (نهج‌البلاغه). لذا با عنایت به ارتباط باورها با رفتارهای انسان، تبیین ارزش حسن خلق و تأثیر آن بر زندگی از منظر تعالیم دینی حائز اهمیت است، زیرا گزینش برترین «سبک زندگی» تنها به بایستگی آن در زندگی دنیوی انسان‌ها محدود نمی‌شود.

بر این اساس، پژوهش حاضر در صدد پاسخ به پرسش‌های ذیل است: حسن خلق در زندگی انسان چه گستره‌ای را دربرمی‌گیرد؟ و چه تأثیری در اصلاح

[Downloaded from safinahmagazine.ir on 2026-11-10]
[DOR: 20.1001.1.17350689.1399.18.69.3.9]

سبک زندگی او دارد؟

۲. پیشینه تحقیق

در بررسی پیشینه تحقیق حاضر، به طور مجزا پژوهش‌هایی در خصوص موضوع سبک زندگی و نیز حسن خلق، انجام شده که به برخی از آن‌ها اشاره می‌شود: فعالی (۱۳۹۶) در مجموعه «آرامش، خودباوری و بخشش» به بررسی نشانه‌ها، راهکارهای دست‌یابی و آثار سبک زندگی توحیدی پرداخته است. مهدوی‌کنی (۱۳۹۶) در کتاب «دین و سبک زندگی» به پژوهش نظری در معارف دینی و نظریه‌های موجود در باب سبک زندگی غربی همت گماشته است. جوادی آملی (۱۳۹۱) در «مفاتیح الحیاة» با ارائه نوع عملکرد افراد در موقعیت‌های مختلف، شیوه زندگی ایمانی را در قلمرو رابطه انسان با پیرامون خویش مطرح نموده‌است. مکارم شیرازی (۱۳۸۵) در «اخلاق در قرآن»، عمده پیروزی پیامبرﷺ و امامان معصوم‌علیهم‌السلام را در تحقق بخشیدن به اهداف الهی، مرهون «حسن خلق» دانسته است. مجلسی (۱۴۰۶ ق.) در «روضة المتقین»، حسن خلق را ابتدا هم‌طراز «رسالة الحقوق» امام زین‌العابدین‌علیه‌السلام بیان کرده و با وسعت بخشیدن به آن، هر آن‌چه را که سبب اصلاح زندگی انسان‌ها شود، دخیل در معنای آن دانسته است. اما پژوهشی که اختصاصاً به نقش حسن خلق در اصلاح سبک زندگی پرداخته باشد، مشاهده نمی‌شود.

۳. مفهوم حسن خلق و سبک زندگی

حسن خلق، ترکیبی اضافی، برگرفته از دو واژه حسن و خلق است؛ بنابراین برای تبیین مفهوم حسن خلق نیازمند درنگی بر مفهوم این دو واژه‌ایم.

حسن، نقیض قبح و جمع آن برخلاف قیاس، محاسن است. این واژه که در زبان فارسی رواجی فراگیر دارد و به معانی گوناگونی، چون: خوبی، زیبایی،

[Downloaded from safinahmagazine.ir on 2026-11-10]

[DOR: 20.1001.1.17350689.1399.18.69.3.9]

لطافت، درستی و استواری آمده است (دهخدا، ۱۳۹۰، ج ۱، ص ۱۰۲۸) خود ریشه در زبان عربی دارد. در لسان قرآن کریم که متأثر از زبان عرب است، مفهوم خوبی با تعبیر «حُسن» بیان می‌گردد. برخی از اندیشمندان، حُسن، را به معنایی وجودی و به مفهوم تناسب شیء زیبا با هدف مورد نظر برای آن شیء می‌دانند. (طباطبایی، ۱۹۷۳، ج ۵، ص۱۰) کلام الهی، حسن را در وصف زیبایی مفاهیم مادی و معنوی، رفتارها، گفتارها و صفات قلبی به کاربرده است. (مصطفوی، ۱۳۷۴، ج۲، ص۳۲۱-۳۲۳) همراه شدن حسن با افعال، خصوصیات و صفات انسانی به مفهوم تعمیم حسن در زندگی افراد است. از نظر قرآن، حسن باید در همه حیطه‌ها و لایه‌های زندگی منتشر شود؛ از این رو اصل در قرآن، تعمیم حسن و دعوت قرآن به این امر است که همه لحظات و زندگی بشر احسن باشد.

خلق نیز واژه‌ای اصالتاً عربی است که در این زبان به‌معنای: «طبع، دین و سجیه» تفسیر شده است. (ابن منظور، ۱۴۱۴، ج ۱۰، ص ۸۶) در زبان فارسی نیز هم‌سو با ریشه عربی خود، به معانی گوناگونی، چون: خوی، طبع، نهاد، سرشت و خصلت بیان شده و جمع آن اخلاق است. (دهخدا،۱۳۹۰، ج ۱، ص۱۱۵۵) این واژه در اصطلاح، به معنای حالتی نفسانی است که انسان را به انجام فعل فراخوانده که بدون درنگ و تفکر ایجاد می‌شود. (رک: امام خمینی، ۱۳۹۴، ص ۵۵۷) در نتیجه حسن خلق نیز به معنای گشاده‌رویی، ملایمت در گفتار و زیبایی رفتار در مواجهه با مردم است (رک: نراقی، بی‌تا، ج ۱، ۳۴۲) به گونه‌ای که جزء طبع انسان شده باشد.

سبک زندگی تعبیری مرکب از سبک و زندگی است.

سبک، کلمه‌ای عربی است، به معنای ریختن ماده مذاب در قالب به جهت شکل‌گیری آن (ابن منظور، ۱۴۱۴، ج۱۰، ص ۳۸)؛ براین اساس، سبک در سایر کاربردهای خود نیز مضمون شکل‌گیری را دارد. «سبک» در لغت به معنای شیوه، روش، راه

[Downloaded from safinahmagazine.ir on 2026-11-10]
[DOR: 20.1001.1.17350689.1399.18.69.3.9]

و رسم و اسلوب است. (معین، ۱۳۷۱، ج۲، ص۱۸۱۸) به باور عده‌ای از لغت شناسان، «سبک» دو موضوع را در برمی‌گیرد: فکر یا معنی و صورت یا شکل. (دهخدا، ۱۳۷۳، ج۱۲، ص ۳۲۰) «سبک» را معادل واژه «style» در زبان‌های اروپایی و برگرفته از «استیلوس» در زبان یونانی می‌دانند که به وسیله‌ای اطلاق می‌شده که با آن حکاکی می‌کردند. (بهار، ۱۳۸۱، ص ۱۸)

واژه «زندگی»، حاصل مصدر است به معنای زنده بودن (معین، ۱۳۷۱، ج۲، ص ۵۲۴)، زندگی در برابر مرگ و ممات قرار دارد و صفتی است که اقتضای حس و حرکت می‌کند (دهخدا، ۱۳۷۳، ج۱۱، ص۹۸۲)؛ به حالت موجود زنده که با رشد و پاسخ به محرک‌ها معلوم می‌شود و او را از اشیاء فاقد حیات متمایز می‌کند، به تمام فعالیت‌های یک فرد در زمان معلوم و به امکاناتی که برای آسایش و زنده ماندن فرد ضروری است نیز زندگی گفته می‌شود. (انوری، ۱۳۸۲، ج ۵، ص ۳۸۸۹)

سبک زندگی که یکی از مفاهیم علوم اجتماعی معاصر محسوب می‌شود، در اصطلاح به معنای الگو یا مجموعه نظام‌مندی از رفتارهای مرجع (رک: مهدوی کنی، ۱۳۹۳، ص ۷۸) و نوع برخورد انسان با مشکلات زندگی و روش وی جهت کشف راه‌حل و نیل به اهداف به‌کار می‌رود. (رک: شارف، ۱۳۷۸، ص ۱۴۶)

۴. گسترهٔ حسن خلق

حسن خلق، از مهم‌ترین و فراگیرترین تعلیمات در مکتب اسلام است؛ چنان‌که آیات قرآن کریم و روایات معصومان علیهم‌السلام به طور مستقیم یا غیرمستقیم به این موضوع در گسترهٔ زندگی پرداخته است.

۴-۱. اهمیت حسن خلق در آیات و روایات

خداوند در قرآن کریم، حسن گفتار و زیبایی کلام را که از نشانه‌های مهم حسن خلق است، در کنار اموری چون توحید، احسان به والدین، اقامه نماز و

[Downloaded from safinahmagazine.ir on 2026-11-10]
[DOR: 20.1001.1.17350689.1399.18.69.3.9]

زکات بیان کرده تا بدین‌وسیله جایگاه حسن خلق را نشان دهد: «وَ إِذْ أَخَذْنا میثاقَ بَنی إِسْرائیلَ لا تَعْبُدُونَ إِلاَّ اللَّهَ وَ بِالْوالِدَیْنِ إِحْساناً وَ ذِی الْقُرْبی وَ الْیَتامی وَ الْمَساکینِ وَ قُولُوا لِلنَّاسِ حُسْناً وَ أَقیمُوا الصَّلاةَ وَ آتُوا الزَّکاةَ ... .» (البقره:۲/ ۸۳) علامه طباطبایی بیان می‌دارد که تقدیر در آیه «وَ قُولُوا لِلنَّاسِ حُسْناً»، «قولوا للناس قولاً حسناً» یا «قولاً ذا حسن» است؛ یعنی به مردم، گفتاری نیک بگویید یا گفتاری دارای صفت نیکی بگویید (رک: طباطبایی، ۱۹۷۳، ج ۱۶، ص۱۰۴)؛ لذا آیه شریفه، مؤید این پیام است که انسان باایمان لازم است با همه مردم، هم شایستگی در گفتار و هم گفتار شایسته داشته باشد.

امیرالمؤمنین علیه‌السلام فرموده‌اند: «عُنْوَانُ صَحِیفَةِ الْمُؤْمِنِ حُسْنُ خُلُقِه.» (ابن شعبه، ۱۴۰۴، ص ۲۰۰) همان‌طور که عنوان یک کتاب، مهم‌ترین بخشی است که باعث توجه مخاطب می‌گردد، حسن خلق نیز برجسته‌ترین عمل انسان باایمان قلمداد می‌شود. براساس کلام امام باقر علیه‌السلام، دارنده این صفت، کامل‌ترین مؤمنان محسوب می‌گردد: «إِنَّ أَکْمَلَ الْمُؤْمِنِینَ إِیمَاناً أَحْسَنُهُمْ خُلُقاً.» (کلینی، ۱۳۶۵، ج ۲، ص ۹۹) همانطور که زیبایی ظاهری با حسن و هماهنگی اعضا و جوارح مسجل می‌شود، حسن خلق نیز که زیبایی درونی است با اتصاف به فضایل اخلاقی محقق خواهد شد. (صدرالدین شیرازی، ۱۳۸۳، ج ۱، ص ۵۱) اهمیت حسن خلق به گونه‌ای است که به فرموده امام باقر علیه‌السلام، متبسم بودن در مقابل برادران دینی، عمل حسنه محسوب می‌شود: « تَبَسُّمُ الرَّجُلِ فی وَجهِ أخیهِ المؤمِنِ حَسَنَةٌ.» (کلینی، ۱۳۶۵، ج ۲، ص ۱۸۸) امام علی علیه‌السلام نیز حسن خلق را جزء برترین نصیب‌ها و شریف‌ترین اخلاق‌ها: «حُسنُ الخُلقِ مِن أفضَلِ القِسَمِ و أحْسَنِ الشِّیَمِ» (آمدی، ۱۳۸۰، ص ۳۹۳) و شریف‌ترین اخلاق را نیز تواضع، بردباری و نرم‌خویی دانسته‌اند که جزء نشانه‌های حسن خلق شمرده می‌شود: «أَشْرَفُ الْخَلَائِقِ التَّوَاضُعُ وَ الْحِلْمُ وَ لِینُ الْجَانِبِ.» (همان، ص ۲۲۵) حسن خلق، موجب دست‌یابی به محسنات فراوانی است و همه انسان‌ها در روابط خویش، نیازمند آن

[Downloaded from safinahmagazine.ir on 2026-11-10]
[DOR: 20.1001.1.17350689.1399.18.69.3.9]

هستند: «لَوْ یَعْلَمُ الْعَبْدُ ما فی حُسْنِ الْخُلْقِ لَعَلِمَ اَنَّهُ یَحْتاجُ اَنْ یَکُونَ لَهُ خُلْقٌ حَسَنٌ» (کلینی، ۱۳۶۵، ج ۱، ص ۳۱۳)؛ اگر بندگان می‌دانستند که حسن خلق چه منافعی دارد، یقین پیدا می‌کردند که محتاج به اخلاق حسنه هستند. حسن خلق، از اموری شمرده شده که جواز ورود به بهشت است؛ پیامبر اکرمﷺ می‌فرماید: «ثَلَاثٌ مَنْ لَقِیَ اللَّهَ عَزَّ وَ جَلَّ بِهِنَّ دَخَلَ الْجَنَّةَ مِنْ أَیِّ بَابٍ شَاءَ مَنْ حَسُنَ خُلُقُهُ.» (کلینی، ۱۳۶۵، ج۲، ص۳۰۰)

پاداش فردی که دارای این فضیلت است، همانند پاداش فرد روزه‌داری است که شب‌ها بیدار و مشغول عبادت است؛ پیامبر اکرمﷺ می‌فرماید: «إنَّ صَاحِبَ الخُلُقِ الحَسَنِ لَهُ مِثلُ أجرِ الصّائِمِ القائِمِ.» (کلینی، ۱۳۶۵، ج ۲، ص ۱۰۰) در محاسبه اعمال، فضیلتی برتر از حسن خلق وجود ندارد و به فرموده پیامبرﷺ، ارزشمندترین عمل در روز قیامت، حسن خلق است: «ما یُوضَعُ فی میزانِ امْرِیٍ یَوْمَ القیامَةِ اَفْضَلُ مِنْ حُسْنِ الخُلْقِ.» (همان، ج ۲، ص ۹۹) این ویژگی در کلام حضرت علی‌علیه‌السلام، نخستین هدیه و آسان‌ترین سخاوت: «حُسْنُ الْبِشْرِ أَوَّلُ الْعَطاءِ وَ أَسْهَلُ السَّخاءِ» (آمدی، ۱۳۸۰، ص ۲۴۵) و سرچشمه تمام خوبی‌ها محسوب می‌شود. «حُسْنُ الْخُلْقِ رَأْسُ کُلِّ بِرٍّ.» (آمدی، ۱۳۸۰، ص۳۹۴) در کلام پیامبرﷺ، ملاک تشخیص شبیه‌ترین افراد به وجود گرامی ایشان بیان شده است: «ألا أُخْبِرُکُمْ بِاَشْبَهِکُم بی؟ قالوا: بَلی یا رَسولَ اللّه. قالَ: اَحسَنُکُم خُلقا.» (کلینی، ۱۳۶۵، ج ۲، ص ۲۴۱) والاترین سرمشق نیز برای دست‌یابی مسلمانان (و حق‌جویان عالم) به حسن خلق، پیامبر گرامی اسلامﷺ هستند؛ که خداوند، حضرتش را به برخورداری از «خلق عظیم» وصف می‌کند: «وَ إِنَّکَ لَعَلی خُلُقٍ عَظِیمٍ.» (القلم:۶۸/ ۴) روشن است که به تبع پیامبر اسلامﷺ، معصومان‌علیهم‌السلام نیز الگوی والای کمالات از جمله حسن خلق هستند.

امام علی‌علیه‌السلام می‌فرماید: کرامت حسب هر فرد، بستگی به حسن خلق او دارد: «أَکْرَمَ الْحَسَبِ حُسْنُ الْخُلُقِ» (نهج البلاغه)؛ گویا حسن خلق، معیاری مهم است برای

[Downloaded from safinahmagazine.ir on 2026-11-10]

[DOR: 20.1001.1.17350689.1399.18.69.3.9]

شناخت اصالت و کرامت تبار انسان؛ لذا امام علیه‌السلام، گرامی‌ترین ارزش خانوادگی را در حسن اخلاق معرفی فرموده‌اند. حدیث مذکور اثبات می‌کند که مراد از حسن خلق، اعمالی است که انسان، توسط آن، خود را در معرض معرفی قرار داده و آن اعمال، شناسنامه او محسوب می‌شود؛ لذا با آن خصلت‌ها شناخته می‌شود (جوادی آملی، ۱۳۸۵، ص ۱۵۷)؛ براین اساس، اخلاق، تعیین‌کننده اصالت وجودی است و شخصیت هر انسانی به حسن خلق او بستگی دارد که همیشه ملازم اوست.

۴-۲. مؤلفه‌های حسن خلق

برای شناخت مؤلفه‌های حسن خلق در منابع دینی، باید به بررسی نشانه‌های این فضیلت در آیات قرآن کریم و روایات معصومان علیهم‌السلام بپردازیم تا مشخص شود که جهت اتصاف به آن، چه اموری را باید مدنظر قرار داد. امام علی علیه‌السلام پیشتازی در سلام کردن را از مؤلفه‌های حسن خلق: «بَذْلُ اَلتَّحِيَّةِ مِنْ حُسْنِ اَلْأَخْلاَقِ وَ اَلسَّجِيَّةِ» (آمدی، ۱۳۸۰، ص ۳۵۸) و پرهیز از دورویی را نشانه تخلق به اخلاق: «إِيَّاكُمْ وَ تَهْزِيعَ اَلْأَخْلاَقِ وَ تَصْرِيفَهَا وَ اِجْعَلُوا اَللِّسَانَ وَاحِداً وَ لْيَخْتَزِنِ اَلرَّجُلُ لِسَانَهُ» (نهج البلاغه) و شکیبایی در گرفتاری‌ها را از علایم حسن سجیه بیان کرده‌اند: «مِنْ عَلاَمَاتِ حُسْنِ اَلسَّجِيَّةِ اَلصَّبْرُ عَلَى اَلْبَلِيَّةِ.» (آمدی، ۱۳۸۰، ص ۸۰۷) امام صادق علیه‌السلام نیز خوش‌خلقی را با سه مؤلفه نرم‌خویی، نیکو سخن گفتن و گشاده‌رویی معرفی نموده: «تُلينُ جانِبَكَ و تُطَيِّبُ كَلامَكَ و تَلقى أخاكَ ببشْرٍ حَسَنٍ» (صدوق، ۱۳۶۲، ج ۴، ص ۴۱۲) و مزاح را از مصادیق حسن خلق بیان کرده‌اند: «فإنّ المداعبةَ مِنْ حُسنِ الخُلقِ.» (کلینی، ۱۳۶۵، ج۲، ص۶۶۳) برخورد زیبا حتی شامل دشمنان می‌شود و طبق امر خداوند سبحان به حضرت موسی و هارون علیهما‌السلام با دشمنی چون فرعون نیز باید به نرمی سخن گفت: «اذْهَبا إِلى فِرْعَوْنَ إِنَّهُ طَغى فَقُولا لَهُ قَوْلًا لَيِّناً.» (طه:۲۰/ ۴۳ -۴۴) حسن خلق در کلام امام علی علیه‌السلام، نتیجه ادب: «ثَمَرَةُ اَلْأَدَبِ حُسْنُ اَلْخُلْقِ» (آمدی، ۱۳۸۰، ص ۳۷۳) و نشانه سخاوتمندی خوانده

[Downloaded from safinahmagazine.ir on 2026-11-10]

[DOR: 20.1001.1.17350689.1399.18.69.3.9]

شده است: «كَثْرَةُ اَلْبِشْرِ آيَةُ اَلْبَذْلِ» (همان، ص ۵۷۸)؛ لذا می‌توان گفت که همـاره متبسـم بودن، مؤلفه دیگر حسن خلق است؛ پیامبرﷺ همواره متبسم و کلامشان توأم با لبخند بود: «كَانَ رَسُولُ اَللَّهِﷺ إِذَا حَدَّثَ بِحَدِيثٍ تَبَسَّمَ فِي حَدِيثِهِ.» (مجلسی، ۱۴۰۴، ج ۷۴، ص ۱۷) تبسم در روابط اجتماعی از اهمیت والایی برخـوردار اسـت؛ زیـرا اولـین موردی است که مردم در هنگام ملاقات با یکدیگر در چهره مقابل می‌بینند، پیش از آن‌که اوصاف دیگری را مشاهده کنند؛ لذا این امر، تأثیر بسیار مثبتی بر مخاطب به جای می‌گذارد. تبسم، از نیازهای ضروری در ارتباطات جمعی است؛ به طوری که انسان گشاده‌رو، موجبات نشاط دیگران و افزایش دوستی را فراهم می‌آورد.

۴-۳. عوامل و ریشه‌های حسن خلق

خوش‌خلقی یک کنش است، اما بسیاری از صفات شایسته اخلاقی پشتوانه آن محسوب می‌شود. صبوری و مدارا حتی با دشمنان از ریشه‌های این فضیلت است. قرآن کریم فرمان می‌دهد که بدی را با نیکی دفع کنید: «ادْفَعْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ فَإِذَا الَّذِي بَيْنَكَ وَ بَيْنَهُ عَداوَةٌ كَأَنَّهُ وَلِيٌّ حَمِيمٌ» (فصلت:۳۴/۴۱) در آیه شریفه، برای دفع کینه، پاسخ‌گویی با رفتار احسن مطرح شده و مراد از آن، ملایمت در مقابل دشمنان است که در اکثر مواقع، دشمنی را تبدیل به دوستی می‌کند؛ اما ردّ به احسن، از هر فردی ساخته نیست، بلکه این صفت تنها به کسانی اعطا می‌شود که صبوری ورزیده و سهم بزرگی از موهبت کمال دارند: «وَ ما يُلَقَّاها إِلَّا الَّذِينَ صَبَرُوا وَ ما يُلَقَّاها إِلَّا ذُو حَظٍّ عَظِيمٍ» (فصلت:۳۵/۴۱) (مکارم‌شیرازی، ۱۳۸۵، ج۳، ص۴۴). پیامبراکرمﷺ می‌فرماید: «اَلْأَخْلاَقُ مَنَائِحُ مِنَ اَللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ فَإِذَا أَحَبَّ عَبْداً مَنَحَهُ خُلُقاً حَسَناً» (مجلسی، ۱۴۰۴، ج ۶۸، ص ۳۹۴)؛ روایت مذکور، بیان می‌دارد که حسن خلق، موهبتی الهی است و چنان‌چه خداوند، بنده‌ای را دوست داشته باشد، به او خلق حسن می‌بخشد. مسلم است که محبت خداوند به بنده به جهت نیت خیر و اعمال صالح آن بنده است.

[Downloaded from safinahmagazine.ir on 2026-11-10]
[DOR: 20.1001.1.17350689.1399.18.69.3.9]

وراثت نیز از عوامل مهم دیگر در این امر محسوب می‌شود؛ امیرالمؤمنین علیه‌السلام در این باره می‌فرمایند: «حُسنُ الأخلاقِ بُرهانُ کَرَمِ الأعراقِ» (آمدی، ۱۳۸۰، ص ۱۳۹۵)؛ وجود حسن خلق در انسان به علت کرامت ریشه‌هاست. حضرتش رفتار شایسته را نشانه باطن شایسته دانسته‌اند: «حُسنُ السِّیرَةِ عُنوانُ حُسنِ السَّرِیرَةِ.» (آمدی، ۱۳۸۰، ص ۳۹۴) البته خلق‌خوش، تنها به مفهوم خوش‌رویی نیست، بلکه برخی مواقع به معنای صبر و تحمل در برابر مصائب است. (جوادی آملی، ۱۳۸۵، ص ۱۵۸)

۵. اثربخشی حسن خلق در مهم‌ترین ابعاد سبک زندگی

انسان باید به روابط اجتماعی نیز التفات ویژه داشته و برای بهبود این روابط بکوشد. تأکیدات اخلاقی اسلام در پی اصلاح رفتار انسان‌ها در دو حیطه فردی و اجتماعی است و برآیند آن، علاوه بر بهره‌مندی از حیات اخروی، سبب زندگی مطلوب و به دور از پریشانی روحی در این دنیا می‌شود؛ امیرالمؤمنین علیه‌السلام می‌فرمایند: «لَوْ کُنَّا لاَ نَرْجُو جَنَّةً وَ لاَ نَخْشَی نَاراً وَ لاَ ثَوَاباً وَ لاَ عِقَاباً لَکَانَ یَنْبَغِی لَنَا أَنْ نَطْلُبَ مَکَارِمَ اَلْأَخْلاَقِ فَإِنَّهَا مِمَّا تَدُلُّ عَلَی سَبِیلِ اَلنَّجَاحِ» (نوری، ۱۴۰۸، ج ۱۱، ص ۱۹۳)؛ اگر امیدی به بهشت و ترسی از دوزخ نبود و انتظار ثواب و عقابی نمی‌داشتیم نیز شایسته بود فضیلت‌های اخلاقی را طلب کنیم؛ زیرا آن‌ها هدایت‌گر به راه موفقیت‌اند. در نتیجه، رستگاری حقیقی انسان در گرو التزام به رعایت موارد اخلاقی است.

۵-۱. آثار حسن خلق در زندگی فردی

داشتن دوستی همدل، یکی از نیازهای اصلی انسان محسوب شده و آدمی برای یک زندگی متعادل، نیاز به همراهی دوستان دارد. خوش‌خلقی سبب جلب محبت و ایجاد دوستی می‌گردد؛ امام صادق علیه‌السلام می‌فرمایند: «حُسْنُ اَلْخُلُقِ مَجْلَبَةٌ لِلْمَوَدَّةِ.» (کلینی، ۱۳۶۵، ج۱، ص۲۷) هم‌چنین امیرالمؤمنین علیه‌السلام، در مورد محبت به فردی که ملایم

[Downloaded from safinahmagazine.ir on 2026-11-10]

[DOR: 20.1001.1.17350689.1399.18.69.3.9]

سخن می‌گوید، می‌فرماید: «مَن لانَت کَلِمَتُهُ وَجَبَت مَحَبَّتُهُ.» (ابن شعبه، ۱۴۰۴، ص ۹۱) این فضیلت، خیر دنیا و آخرت را به همراه دارد؛ از پیامبر اکرمﷺ روایت شده است: «إِنَّ حُسْنَ اَلْخُلُقِ ذَهَبَ بِخَيْرِ اَلدُّنْيَا وَ اَلْآخِرَةِ.» (صدوق، بی‌تا، ص ۲۱۵) امام علی‌علیه‌السلام نیز اخلاق خوش را باعث فزونی روزی می‌داند: «فی سِعَةِ الْاخْلاقِ کُنُوزُ الْارْزاقِ.» (کلینی، ۱۳۶۵، ج ۸، ص ۲۲) یکی از مصادیق خوش‌خلقی، شوخ‌طبعی است که باعث ایجاد محیطی دلپذیر در میان دوستان می‌شود؛ امام صادق‌علیه‌السلام می‌فرماید: «إِنَ الْمُدَاعَبَةَ مِنْ حُسْنِ الْخُلُقِ وَ إِنَّكَ لَتُدْخِلُ بِهَا السُّرُورَ عَلَى أَخِيكَ.» (کلینی، ۱۳۶۵، ج۲، ص۶۶۳) شادی در انسان یک نیاز طبیعی است که با وجود آن، زندگی لذت‌بخش می‌شود.

۵-۲. آثار حسن خلق در زندگی اجتماعی

انسان، فطرتاً موجودی اجتماعی است و بدون تعامل با دیگران، زیستن برایش غیرممکن و لااقل بسیار مشکل است. حسن خلق محبت انسان را در دل دیگران می‌افکند. ایمان و عمل صالح که از مصادیق حسن خلق محسوب می‌شود، از عوامل جذب مودت است: «إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ سَيَجْعَلُ لَهُمُ الرَّحْمَنُ وُدًّا» (مریم: ۹۶/۱۹). از دیگر آثار خوش‌رویی در زندگی اجتماعی، رفع کینه‌ها از قلب-هاست، پیامبرﷺ می‌فرمایند: «حُسْنُ اَلْبِشْرِ يَذْهَبُ بِالسَّخِيمَةِ.» (کلینی، ۱۳۶۵، ج۳، ص۱۶۲) امیرالمؤمنین‌علیه‌السلام گشاده‌رویی را دام دوستی: «الْبَشَاشَةُ حِبَالَةُ الْمَوَدَّةِ» (نهج البلاغه) و امام باقر‌علیه‌السلام آن را آوردگاه محبت نامیده‌اند: «اَلْبِشْرُ الْحَسَنُ وَ طَلَاقَةُ الْوَجْهِ مَكْسَبَةٌ لِلْمَحَبَّةِ» (ابن شعبه، ۱۴۰۴، ص ۲۹۶). چه بسیار دوستی‌هایی که با بدخویی از بین رفته و چه بسیار دوستی‌هایی که با یک تبسم آغاز شده است. از دیگر آثار حسن خلق، نیل به زندگی لذت‌بخش در همین دنیاست؛ امام صادق‌علیه‌السلام می‌فرمایند: «لا عَيْشَ اَهْنَأُ مِنْ حُسْنِ الْخُلُقِ» (کلینی، ۱۳۶۵، ج۸، ص۲۴۴)؛ چه بسیار مشکلات زناشویی که ریشه آن در بدخلقی است؛ لذا، حسن خلق باعث ایجاد ارتباط مثبت در خانواده

[Downloaded from safinahmagazine.ir on 2026-11-10]
[DOR: 20.1001.1.17350689.1399.18.69.3.9]

می‌گردد. برپایه روایتی از امام صادق علیه‌السلام، آبادانی شهرها و طول عمر نیز از ثمرات حسن خلق شمرده می‌شود: «الْبِرُّ وَ حُسْنُ الْخُلُقِ يَعْمُرَانِ الدِّيَارَ وَ يَزِيدَانِ فِي الْأَعْمَارِ.» (کلینی، ۱۳۶۵، ج۲، ص۱۰۰) از عمده علل بیماری‌ها، فشارهای مختلف روحی است. خوش‌خلقی سبب کاهش رنج‌ها شده و کامرانی را به همراه دارد. چه بسا افرادی که زندگی ساده‌ای دارند، اما به سبب اخلاق خوش، رضایت‌مند هستند و بالعکس، افرادی که با وجود امکانات، به جهت بدخلقی، لذتی نمی‌برند.

۵-۳. آثار حسن خلق در بعد معنوی

حسن خلق که از مهم‌ترین تعلیمات اسلام است در تقویت بعد معنوی انسان، بسیار اثرگذار است؛ به‌طوری که بر اساس روایتی از امام صادق علیه‌السلام، اجر صاحب حسن خلق، همانند اجر مجاهد در راه خدا محسوب می‌شود: «إِنَّ اَللَّهَ تَبَارَكَ وَ تَعَالَى لَيُعْطِي اَلْعَبْدَ مِنَ اَلثَّوَابِ عَلَى حُسْنِ اَلْخُلُقِ كَمَا يُعْطِي اَلْمُجَاهِدَ فِي سَبِيلِ اَللَّهِ» (کلینی، ۱۳۶۵، ج ۲، ص ۱۰۱)؛ زیرا مجاهدان اسلام، برای سرفرازی دین الهی تلاش می‌کنند و صاحبان اخلاق شایسته نیز باعث جذب دل‌ها به‌سمت اسلام می‌گردند. (مکارم شیرازی، ۱۳۸۵، ج ۳، ص ۱۴۹) حسن خلق سبب تقرب به خداوند است؛ به طوری که به فرموده پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله، تقوی و حسن خلق از مهم‌ترین عواملی است که سبب ورود به بهشت محسوب می‌شود: «اَكْثَرُ ما تَلِجُ بِهِ اُمَّتِي الْجَنَّةَ اَلتَّقوى وَ حُسْنُ الْخُلْقِ» (کلینی، ۱۳۶۵، ج ۲، ص ۱۰۰) و نیز در کلامی دیگر از پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله، این فضیلت از عواملی است که باعث بهره‌مندی از شفاعت ایشان در روز قیامت خواهد شد: «إِنَ أَقْرَبَكُمْ مِنِّي غَداً وَ أَوْجَبَكُمْ عَلَى شَفَاعَةً أَصْدَقُكُمْ لِسَاناً وَ أَدَّاكُمْ لِلْأَمَانَةِ وَ أَحْسَنُكُمْ خُلُقاً» (صدوق، ۱۳۶۲، ص۵۰۸)؛ براین اساس افرادی که مرتکب گناه شده‌اند و ناامیدی بر آنان چیره گشته، در صورتی که به صفاتی چون صداقت، ادای امانت و حسن خلق آراسته باشند، امکان جبران گناه آنان وجود دارد (رضوانی، ۱۳۸۴، ص ۴۶۵)؛ بنابراین از آثار

[Downloaded from safinahmagazine.ir on 2026-11-10]

[DOR: 20.1001.1.17350689.1399.18.69.3.9]

حسن خلق در بعد معنوی، پاک شدن از گناهان است؛ امام صادق علیه‌السلام فرموده‌اند: «انَّ الْخُلُقَ الْحَسَنَ یَمِیثُ الْخَطِیئَةَ کَما تَمِیثُ الشَّمْسُ الْجَلِیدَ» (کلینی، ۱۳۶۵، ج۲، ص۱۰۰)؛ حسن خلق آثار گناهان را در انسان از بین می برد و آرامش را به ارمغان می‌آورد. (مکارم شیرازی، ۱۳۸۵، ج ۳، ص ۱۴۸)

۶. ساز و کار تأثیرِ اصلاحیِ حسن خلق بر سبک زندگی

شناخت ساز و کار تأثیرِ اصلاحی حسن خلق بر سبک زندگی همواره به ویژه در جامعه کنونی اهمیتی دارد که روز به روز بیشتر می‌شود. ایجاد سبک زندگی صحیح و اصلاح مستمر آن به عواملی نظیر: آرامش درونی، امنیت روحی و تقویت اراده نیاز دارد که حسن خلق، باعث ایجاد عوامل یادشده (فعالی، خودباوری، ۱۳۹۶، ص ۱۶۴) و ایجاد سبک زندگی صحیح در بعد فردی و اجتماعی می‌شود. هم چنین برای اصلاح سبک زندگی به روابطی مستحکم با دوستانی شایسته نیاز است. به فرمودهٔ امیرالمؤمنین علیه‌السلام، گشاده‌رویی باعث مؤانست دوستان می‌گردد: «اَلْبِشْرُ یُؤْنِسُ اَلرِّفَاقَ» (آمدی، ۱۳۸۰، ص ۵۳)؛ لذا می‌توان نتیجه گرفت که حسن خلق، منجر به تحکیم روابط اجتماعی و صمیمیت افراد می‌گردد. راهکار اصلاحی دیگر تأثیر حسن خلق بر سبک زندگی، درمان دشمنی‌هاست: «ادْفَعْ بِالَّتِی هِیَ أَحْسَنُ فَإِذَا الَّذِي بَیْنَكَ وَ بَیْنَهُ عَداوَةٌ كَأَنَّهُ وَلِیٌّ حَمِیمٌ» (فصلت:۴۱/ ۳۴). خوش خلقی و سعه صدر از مهم‌ترین راه‌های رفع دشمنی و جلب محبت است که می‌توان آن را کیمیاگری اخلاقی نامید و به فرموده امیرالمؤمنین علیه‌السلام، اصلاح دشمنان، با سخنان نیکو و امور زیبا، آسان‌تر از روبه‌رو شدن با آنان و پیروزی با جنگ است: «اَلِاسْتِصْلاَحُ لِلْأَعْدَاءِ بِحُسْنِ اَلْمَقَالِ وَ جَمِیلِ اَلْفِعَالِ أَهْوَنُ مِنْ مُلاَقَاتِهِمْ وَ مُغَالَبَتِهِمْ بِمَضَضِ اَلْقِتَالِ» (آمدی،۱۳۸۰، ص۱۲۰)؛ لذا ایجاد امنیت از دستاوردهای حسن خلق در اصلاح سبک زندگی است. حسن خلق، لذت‌بخشی زندگی را به همراه دارد و تأثیر مهمی بر تحکیم روابط زوجین

[Downloaded from safinahmagazine.ir on 2026-11-10]

[DOR: 20.1001.1.17350689.1399.18.69.3.9]

و خانواده داشته و بالعکس، فرد بداخلاق، مورد تنفر خانواده قرار می‌گیرد. به بیان امام علی علیه‌السلام «مَنْ سَاءَ خُلْقُهُ مَلَّهُ أَهْلُهُ.» (ابن شعبه، ۱۴۰۴، ص ۲۱۴) سلامتی نیز از نتایج حسن خلق است؛ زیرا علت بسیاری از بیماری‌ها، نگرانی‌های روحی است و اگر مردم، نگرانی‌ها را از خود دور سازند، قادرند که شخصاً خود را مداوا کنند. (دایر، ۱۳۷۳، ص ۳۴) فردی که از منش پسندیده برخوردار است، اسباب رفاه مالی خویش را فراهم می‌سازد؛ امام علی علیه‌السلام می‌فرماید: «حُسنُ الأخلاقِ یَدُرُّ الأرزاقَ.» (آمدی، ۱۳۸۰، ص ۳۹۴) در نتیجه می‌توان گفت که رفاه مادی نیز از اثرات حسن خلق است.

۷. نتیجه‌گیری

گسترهٔ حسن خلق، اکثر صفات اخلاقی را دربرمی‌گیرد؛ لذا چنان‌چه فردی در پی کسب این فضیلت باشد، لازم است خود را متصف به مجموعه وسیعی از اوصاف شایسته گرداند.

۱. وراثت، عامل مهمی در برخورداری از حسن خلق است؛ اما خوشبختانه حسن خلق، امری اکتسابی است و برای بهره‌مندی از آن می‌توان با عزم جزم، استقامت و پی‌گیری مداوم، این صفت را در خود ایجاد کرد.

۲. برخی از مؤلفه‌های حسن خلق شامل: نرم‌خویی - حتی در مواجهه با کفار-، گشاده‌رویی، شوخ طبعی، شکیبایی، مهرورزی، سخاوتمندی، نزاکت و یکسان بودن دل و زبان است؛ لذا شناخت این مؤلفه‌ها برای فردی که عزم تخلق به فضایل اخلاقی دارد، ضروری می‌نماید.

۴. حسن خلق، موجب قرب انسان به خداوند، آرامش روحی، طولانی شدن عمر، غلبه بر مشکلات، ایجاد اراده قوی - در جهت اراده الهی-، محبت به خداوند، توان روحی، فزونی یافتن دوستان، تحکیم روابط اجتماعی، لذت‌بخش شدن زندگی، تعالی روابط زوجین، جذب دل‌ها، کینه‌زدایی، افزایش روزی، اصلاح

[Downloaded from safinahmagazine.ir on 2026-11-10]

[DOR: 20.1001.1.17350689.1399.18.69.3.9]

دشمنان، ایجاد صلح و امنیت و سعادتمندی در هر دو سرا می‌شود.

منابع

قرآن کریم ترجمه مهدی فولادوند.

ابن شعبه، حسن بن علی، *تحف العقول*، قم: مؤسسه انتشارات اسلامی، ۱۴۰۴ ق.

ابن منظور، محمد بن مکرم، *لسان العرب*، بیروت: دار صادر، ۱۴۱۴ق.

امام خمینی، روح‌الله، *شرح چهل حدیث (اربعین حدیث)*، تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی، ۱۳۹۴ش.

آمدی، عبدالواحد، *غرر الحکم و درر الکلم*، ترجمه: محمدعلی انصاری، ویرایش و تصحیح: مهدی انصاریان قمی، قم: امام عصر، ۱۳۸۰ش.

بهار، محمد تقی، (۱۳۸۱)، سبک شناسی، تهران: انتشارات زوار، ۱۳۸۱ش.

جوادی آملی، عبدالله، *مبادی اخلاق در قرآن*، قم: اسراء، ۱۳۸۵ش.

جوادی آملی، عبدالله، *مفاتیح الحیاة*، قم: اسراء، ۱۳۹۱ش.

حافظ، شمس الدین محمد، *دیوان*، به اهتمام محمد قزوینی و قاسم غنی، تهران، زوار، ۱۳۸۲ش، چاپ سوم.

دایِر، وین، *عظمت خود را دریابید*، ترجمه: محمدرضا آل یاسین، تهران: هامون، مترجم، ۱۳۷۳ش.

دهخدا، علی اکبر، *لغت نامه دهخدا*، تهران، مؤسسه انتشارات و چاپ دانشگاه تهران، ۱۳۹۰ش.

راغب اصفهانی، حسین بن محمد، *المفردات فی غریب القرآن*، دمشق، بیروت: دارالعلم الدار الشامیة، ۱۴۱۲ ق.

رضوانی، علی اصغر، *سلفی‌گری و پاسخ به شبهات*، قم: انتشارات مسجد جمکران، ۱۳۸۴ش.

سید رضی، *نهج‌البلاغه*، مترجم: محمد دشتی، قم: مؤسسه فرهنگی تحقیقاتی امیرالمؤمنین، ۱۳۹۴ش.

شارف، ریچارد اس، *نظریه‌های روان درمانی و مشاوره*، مترجم: مهرداد فیروزبخت، تهران: رسا، ۱۳۷۸ش.

صدرالدین شیرازی، محمد بن ابراهیم، *شرح اصول کافی*، تهران: مؤسسه مطالعات و تحقیقات فرهنگی، ۱۳۸۳ش.

صدوق، محمد بن علی، *الامالی*، ترجمه محمد باقر کمره‌ای، تهران: کتابخانه اسلامیه، ۱۳۶۲ش.

صدوق، محمد بن علی، *ثواب الاعمال و عقاب الاعمال*، تهران، مکتبة الصدوق، بی‌تا.

[Downloaded from safinahmagazine.ir on 2026-11-10]

[DOR: 20.1001.1.17350689.1399.18.69.3.9]

طباطبائی، سید محمد حسین، *المیزان فی تفسیر القرآن*، بیروت: مؤسسة الاعلمی للمطبوعات، ۱۹۷۳م.
فعالی، محمدتقی، *آرامش (سبک زندگی توحیدی و موفقیت الهی)*، تهران: دارالصادقین، ۱۳۹۶ش.
فعالی، محمدتقی، *خودباوری (سبک زندگی توحیدی و موفقیت الهی)*، تهران: دارالصادقین، ۱۳۹۶ش.
کاویانی، محمد، *روان‌شناسی در قرآن*، قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، ۱۳۹۷ش.
کلینی، محمد بن یعقوب، *اصول کافی*، تهران: دارالکتب الاسلامیه، ۱۳۶۵ش.
مجلسی، محمدباقر، *بحارالانوارالجامعة لدرر اخبار الائمة الاطهار*علیهم‌السلام، بیروت: مؤسسة الوفاء، ۱۴۰۴ ق.
مصطفوی، حسن، *التحقیق فی الکلمات القرآن الکریم*، تهران، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، ۱۳۷۴ش.
معین، محمد، *فرهنگ فارسی معین*، تهران: مؤسسه انتشارات امیرکبیر، ۱۳۷۱ش.
مکارم شیرازی، ناصر، با همکاری جمعی از فضلا، *اخلاق در قرآن*، قم: الامام علی بن ابی‌طالب علیه‌السلام، ۱۳۸۵ش.
مهدوی کنی، محمدسعید، *دین و سبک زندگی*، تهران: دانشگاه امام صادق علیه‌السلام، ۱۳۹۳ش.
نراقی، مهدی بن ابی ذر، *جامع السعادات* ، مصصح: محمد کلانتر، مقدمه: محمدرضا مظفر، بیروت: مؤسسه الاعلمی للمطبوعات، بی‌تا.
نوری، میرزا حسین، *مستدرک الوسائل و مستنبط المسائل*، بیروت: مؤسسه آل البیت لاحیاء التراث، ۱۴۰۸ق.

[Downloaded from safinahmagazine.ir on 2026-11-10]
[DOR: 20.1001.1.17350689.1399.18.69.3.9]